

Vlaanderen
is onderwijs & vorming

Werkseminarie na de peiling Nederlands

Basisonderwijs

AHOVOKS

AGENTSCHAP VOOR HOGER ONDERWIJS,
VOLWASSENENONDERWIJS, KWALIFICATIES
& STUDIETOELAGEN

ond.vlaanderen.be/curriculum

Voorwoord

Jaarlijks vindt er peilingsonderzoek plaats met als centrale vraag: behalen de leerlingen in het Vlaams onderwijs de eindtermen?

In 2013 peilde het Steunpunt Toetsontwikkeling en Peilingen (KU Leuven) het leergebied Nederlands (luisteren en lezen) in het lager onderwijs. Voor lezen was dit de derde peiling. In 2002 werd lezen voor het eerst getoetst, in 2007 voor de tweede keer, samen met luisteren dat toen voor het eerst gepeild werd.

Het is belangrijk om met de peilingsresultaten aan de slag te gaan. Daarom organiseert AHOVOKS na elke peiling een werkseminarie waarop belangrijke onderwijsactoren nadenken over de peilingsresultaten en over mogelijke bijstellingen. De vaststellingen van dit overleg kunnen aangewend worden om de onderwijskwaliteit in Vlaanderen maar ook in de school te optimaliseren.

Ik wil graag iedereen bedanken voor de medewerking aan het werkseminarie. Kwaliteitsverbetering in onderwijs is een continu proces dat pas slaagt als de verschillende actoren een bijdrage leveren.

Ann Verhaegen
Administrateur-generaal

Meer informatie over peilingen:

<http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/peilingen/>

Meer info over de peiling Nederlands:

<http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/peilingen/basisonderwijs/peilingen/nederlands-2014.htm>

Voorwoord	3
Inleiding	7
Algemene bevindingen bij de resultaten	8
Onderwijsbeleid van de Vlaamse overheid	9
» Aanbevelingen	9
Leerplannen	10
» Aanbevelingen	10
Handboeken	11
» Aanbevelingen	11
Didactische aanpak	12
» Aanleren van strategieën	13
» Structureren van informatie	14
» Het belang van lezen en luisteren	14
» Gebruik van handboeken	15
» Aanbevelingen	15
Schoolbeleid	16
» Aanbevelingen	16
Lerarenopleiding	17
» Aanbevelingen	17
Pedagogische begeleiding	18
» Aanbevelingen	18
Nascholing	19
» Aanbevelingen	19

Inleiding

Na de bekendmaking van de resultaten van de peiling Nederlands (bao) organiseerde het toenmalige Agentschap voor Kwaliteitszorg in Onderwijs en Vorming (AKOV, nu AHOVOKS) in 2014 een werkseminarie om de resultaten te bespreken en na te gaan hoe de onderwijskwaliteit verbeterd kan worden.

AKOV nodigde hiervoor enkele belangrijke onderwijsactoren uit: het kabinet Onderwijs, het departement Onderwijs en Vorming, de onderwijsinspectie, de onderwijskoepels, de onderzoekers van het Steunpunt Toetsontwikkeling en Peilingen, uitgeverijen, leraren en de lerarenopleidingen. Tijdens dit overleg reflecteerden de deelnemers over de peilingsresultaten en mogelijke verbeteracties. Daarnaast werden de resultaten bekeken in relatie tot andere toetsinstrumenten.

Deze brochure bevat de neerslag van de gesprekken in de werkgroepen en enkele aanbevelingen. Hiermee kunnen alle onderwijsactoren aan de slag om hun praktijk te optimaliseren. De inhoud van de gesprekken werd geclusterd in volgende thema's:

Hieronder vindt u het verslag van deze bijeenkomst. De inhoud van de gesprekken werd geclusterd in volgende thema's:

- Algemene bevindingen bij de resultaten	- Handboeken	- Lerarenopleiding
- Onderwijsbeleid van de Vlaamse overheid	- Didactische aanpak	- Pedagogische begeleiding
- Leerplannen	- Schoolbeleid	- Nascholing

Meer info over de peiling Nederlands 2013 (bao) vind je op <http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/peilingen/basisonderwijs/peilingen/nederlands-2014.htm>

Algemene bevindingen bij de resultaten

De resultaten van de peiling Nederlands (lezen en luisteren) zijn zeer goed. 91 procent van de leerlingen bereikt de eindtermen voor lezen. Dat is een beetje beter dan bij de peilingen van 2002 en 2007. Toen behaalde 89 procent van de leerlingen de eindtermen. Voor luisteren is het resultaat identiek aan dat van de peiling in 2007: 87 procent van de leerlingen behaalt de eindtermen.

Ondanks de over het algemeen goede resultaten blijft er een groep leerlingen die de eindtermen niet haalt. Het gaat bovendien om specifieke groepen van leerlingen. Zo behaalt de groep leerlingen die thuis helemaal geen Nederlands spreekt of een andere taal gebruikt in combinatie met het Nederlands, duidelijk minder vaak de eindtermen. Ook zittenblijvers hebben een lagere kans om de eindtermen voor lezen en luisteren te behalen.

De meeste leerlingen hebben meer moeite met de vaardigheid luisteren dan met lezen. Mogelijk ligt dit aan het feit dat schoolteams meer aandacht besteden aan lezen en leesplezier en hieraan meer onderwijstijd spenderen dan aan luisteren. Lezen wordt op school ook systematisch gemeten, waardoor evoluties duidelijk worden.

De minder goede resultaten voor luistervaardigheid kunnen daarnaast ook te wijten zijn aan de wijze waarop leerlingen buiten de school in contact komen met luisteren. Meestal worden luisterfragmenten vergezeld van beeld en ondertiteling, waardoor de aandacht voor het gesproken woord vermindert.

De leerlingen hebben het ook moeilijk met langere teksten. Ze gebruiken hierbij weinig strategieën. Ze markeren en structureren de tekst niet. Ook bij het uitvoeren van een luisteropdracht maken leerlingen geen notities. Mogelijk hebben de ICT-evoluties hierin een aandeel: leerlingen lezen de teksten vaak op een scherm waardoor ze niet geneigd zijn om kernwoorden aan te duiden.

Onderwijsbeleid van de Vlaamse overheid

De peiling Nederlands werd uitgevoerd met een steekproef die representatief is voor het hele Vlaamse onderwijs. Het zou een meerwaarde zijn als er in de toekomst ook een representatieve steekproef in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest afgenomen wordt, zeker omdat de leerlingen in die regio vaak van thuis uit taalarm zijn en problemen ervaren met de basiswoordenschat voor Nederlands. Dit geldt in het algemeen trouwens ook voor leerlingen in een grootstedelijke context, waardoor het interessant is om in de toekomst ook deze context mee te nemen in de analyse van peilingsonderzoek voor Nederlands.

De eindtermen van het lager en secundair onderwijs sluiten vrij goed aan bij elkaar. Sommige eindtermen van het lager onderwijs zouden echter beter aangepast moeten worden aan de noden van de 21ste eeuw. Bepaalde eindtermen worden best geparafraseerd en concreter gemaakt. Het is ook aangeraden om de peilingsresultaten voor de vaardigheden schrijven en spreken af te wachten. Daarover zou de overheid ook best een peiling organiseren.

De eindtermen zijn nauwelijks gekend op de werkvloer. Dit geldt ook voor de vooruitstrevende visie waaruit de eindtermen geschreven zijn. De eindtermen worden in heel wat scholen nog via de verouderde visie gekaderd. Bovendien is het voor leerkrachten zeer verwarrend dat er zowel eindtermen, leerplannen als handboeken bestaan. Voor sommige deelnemers mogen de eindtermen een grotere rol spelen en moet de overheid sturender optreden. De leerplannen zouden beter op de eindtermen moeten aansluiten en niet steeds nog veel meer vooropstellen.

AANBEVELINGEN

- » **Het afnemen van een representatieve steekproef in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest bij peilingsonderzoek voor het leergebied Nederlands zou een meerwaarde betekenen. Bij een herwerking moet de overheid sommige eindtermen concreter formuleren en rekening houden met de noden van de 21ste eeuw.**
- » **De overheid moet meer investeren in de bekendmaking van de eindtermen zodat de leerkrachten de eindtermen en de visie van waaruit deze geschreven zijn, beter kennen.**

Leerplannen

De koepels/netten interpreteren de eindtermen op een verschillende manier. Er zijn bijgevolg vaak grote verschillen tussen de leerplannen. De deelnemers vragen zich af of de door de leerplanmakers gehanteerde visie de verschillen in leerplannen voor taal en wiskunde kan rechtvaardigen. De verschillen in inhouden en doelstellingen per net verhinderen transparantie. De vertegenwoordigers van de koepels geven aan dat er de laatste tijd wordt samengewerkt bij het opstellen van leerplannen met behoud van een leerplan per net. Dit is een positieve evolutie volgens de deelnemers.

De leerlingen hebben moeite met het werken met strategieën, ondanks het feit dat die aan bod komen in de leerplannen. Kennen de leerkrachten de leerplannen en hun achtergrond voldoende?

Vaak worden de verdiepende doelen uit de leerplannen als een standaard gezien. Nochtans zijn ze te hoog gegrepen voor de zwakkere leerlingen. Duidelijkheid in de leerplannen over wat essentieel is en wat uitbreiding is, is een meerwaarde voor de leerkrachten en uiteindelijk ook voor de leerlingen. Daarnaast is het noodzakelijk dat schoolteams het leerplan met hun handboek vergelijken.

AANBEVELINGEN

- » Er is nood aan een betere afstemming tussen de leerplannen van de verschillende koepels/netten.
- » De leerplandoelen die eindtermgerelateerd zijn moeten duidelijker opgenomen worden in de leerplannen.

Handboeken

Eén van de onderzochte variabelen in de achtergrondvragenlijst was het gebruik van handboeken. Er werd geen samenhang gevonden tussen het gebruikte handboek en de mate waarin leerlingen de eindtermen behalen.

De uitgevers maken goede handboeken maar soms zou hun materiaal dynamischer kunnen zijn. Zo kan een onlineplatform leerkrachten de mogelijkheid bieden om zelf doelgericht een methode te kiezen. Leerkrachten kunnen daardoor creatiever omgaan met het materiaal en zelf bepalen hoe ze lesdoelen vormgeven. Het huidige materiaal werkt soms verstikkend doordat er heel veel aangeboden wordt. Het is nochtans niet de bedoeling dat men alles wat aangeboden wordt ook daadwerkelijk gebruikt. Selectie vereist echter didactisch en vakinhoudelijk inzicht en daar knelt soms het schoentje. Leerkrachten moeten zich ervan bewust zijn dat ze een bepaalde methode gebruiken om doelen te bereiken, maar ook waarom ze voor een bepaalde methode kiezen.

Doordat de handboeken hapklare informatie bieden wordt studerend leren in het lager onderwijs heel moeilijk aan te brengen. 'Leren leren' is te veel een pakket geworden. Leerlingen leren bijvoorbeeld geen schema's meer te maken of structuur aan te brengen in teksten, ook niet in andere leergebieden. 'Leren leren' is nochtans één van de kernopdrachten van het lager onderwijs.

Leerlingen scoren minder goed als de opdrachten langer, abstracter en complexer zijn. De handboeken voorzien nochtans dergelijke opdrachten. Dit kan te wijten zijn aan de wijze waarop leerlingen in hun dagelijkse leven in contact komen met taal. Leerlingen lezen steeds vaker op een scherm waardoor ze skimmend lezen of gebruik maken van de zoekfunctie. De aangeboden teksten worden ook steeds korter zodat leerlingen die (snel) lezen. Schrijvers verkiezen immers kortere teksten te publiceren zodat de kans groter is dat de doelgroep de tekst volledig doorneemt. De wereld in de klas is hierdoor anders dan de wereld erbuiten.

AANBEVELINGEN

- » De uitgevers maken hun materiaal best dynamischer (bijv. een onlineplatform) waardoor de leerkrachten op een creatieve manier hun lesdoelen vorm kunnen geven.
- » 'Leren leren' moet geïntegreerd aan bod komen in alle leergebieden en in de handboeken.

Didactische aanpak

De resultaten voor luisteren zijn minder goed dan voor lezen. Het is blijkbaar moeilijker om te werken aan het verhogen van de leerlingcompetenties voor luistervaardigheid. Het vraagt meer denkwerk van een leerkracht, althans toch volgens de deelnemers.

Luisteren wordt minder intentioneel inge oefend dan lezen. Er wordt te weinig aandacht besteed aan het aanleren van de luistervaardigheid. Het onderscheid maken tussen begrijpend lezen en begrijpend luisteren kan hiertoe bijdragen.

Er gaat ook te veel aandacht naar spelling, wat slechts een onderdeel is van het taalonderwijs. Daardoor komen creatief schrijven en luisteren minder aan bod.

De leraren in de eerste graad van het secundair onderwijs ervaren dat de leerlingen onvoldoende in de brede zin taalvaardig zijn, wanneer ze instromen. Deze perceptie kan gestoeld zijn op de gespecialiseerde deskundigheid van de leraren Nederlands, waardoor zij meer verwachten dan vooropgesteld is.

Ook de toetscultuur speelt een belangrijke rol. Sommige deelnemers stellen dat enkel summatief toetsen te beperkt is en niet noodzakelijk tot beter leren leidt. Formatief toetsen is een doorlopend proces van informatie verzamelen over de leerresultaten. Het is ook belangrijk dat leerlingen meer feedback krijgen over hun toetsen. Leerkrachten moeten meer en beter communiceren over toetsen, bijvoorbeeld over de vraag waarom een leerling iets op een bepaalde manier oploste en wat hij daarvan vindt. Hierdoor kunnen ook de groei en de ontwikkeling van de leerlingen in kaart gebracht worden en verder gestimuleerd.

Leerkrachten moeten vertrekken van de klasgroep die voor hen zit bij het bepalen van de didactische werkvormen. Door jaar na jaar dezelfde methode te gebruiken zonder rekening te houden met de klasgroep, laat de leerkracht kansen liggen. Leerkrachten zijn niet altijd in staat om bepaalde doelen te vertalen naar lesactiviteiten. In dat geval volgt de leerkracht slaafs het handboek. Digitale toepassingen bieden nochtans veel mogelijkheden om leerdoelen om te zetten in lesdoelen rekening houdend met de kenmerken van de klasgroep.

Volgens de deelnemers dagen leerkrachten 'sterke' leerlingen vaak onvoldoende uit. Deze leerlingen raken gedemotiveerd omdat ze vaak gelijkaardige oefeningen aangeboden krijgen. Nochtans proberen de uitgevers in de handboeken leerkrachten te stimuleren zodat ze niet enkel focussen op de leerlingen die achterop zitten. Differentiatie bevordert het leerproces van alle kinderen.

Er wordt al enkele jaren geprobeerd om zorg te implementeren voor 'sterke' leerlingen. Dat loopt niet van een leien dakje. In sommige scholen waar de zorgcoördinator een bijkomende opleiding volgde, begint er zich een evenwicht te vertonen tussen de zorg voor 'de sterke' en 'de zwakke' leerlingen.

AANLEREN VAN STRATEGIEËN

Er zou meer aandacht moeten gaan naar het aanleren van strategieën. Leerlingen hebben de attitude om snel door de tekst te gaan en onmiddellijk vragen op te lossen, terwijl ze de tijd moeten nemen om een tekst grondig te lezen. Leerlingen moeten zich ook leren afvragen waarom ze een bepaalde tekst lezen en hoe ze de tekst best lezen. Hiervoor moeten geen aparte lessen georganiseerd worden. Het kan aangepakt worden tijdens lessen over begrijpend lezen maar ook in lessen voor andere leergebieden. In het secundair onderwijs is het belangrijk dat de vakleerkrachten overleggen met de leerkracht Nederlands om te zien hoe er gewerkt kan worden rond strategieën.

Leerkrachten hebben zelf niet altijd inzicht in het hanteren van strategieën. Dat verhindert hen dit voldoende aandacht te geven in de klas. De gebruikte strategieën moeten in de les geëxpliciteerd worden. Niet alle leerkrachten zijn daar even vaardig in.

De didactiek moet erop gericht zijn verschillende leesdoelen te onderscheiden. Een tekst kiest men in functie van het leesdoel. De leerkracht moet vooral handvaten aanreiken, zoals een stappenplan. De leerkracht kan het stappenplan samen met de leerlingen gebruiken in alle leergebieden. Onderhandelen en samen nadenken over strategieën is nog beter dan louter strategieën aanleren.

STRUCTUREREN VAN INFORMATIE

Uit de peiling blijkt dat leerlingen problemen ervaren bij het achterhalen van de hoofdgedachte, het schrijfdoel en de structuur van een tekst. Ook in het werkveld wordt dit vastgesteld. De leerplanmakers willen dit in de toekomst benadrukken in de leerplannen.

Het lezen van teksten louter op woord- en zinniveau is ontoereikend. Er moet meer gewerkt worden op het niveau van de tekststructuur (inleiding, alinea's, slot). Leerlingen moeten het thema kunnen achterhalen. Helaas wordt dat vaak als tijdsverlies ervaren.

Leerkrachten moeten pragmatischer kunnen omgaan met de handboeken en zouden bijvoorbeeld de teksten uit handboeken moeten kunnen kopiëren. Daardoor kunnen leerlingen leren teksten te structureren door te markeren. De leerkrachten mogen ook niet te veel verwachten. Het is niet evident dat alle leerlingen dit op 12 jaar al kunnen. Vaak kunnen ze al heel wat, maar hebben ze er hulp bij nodig. De deelnemers pleiten voor meer systematiek in het aanleren van deze vaardigheid.

HET BELANG VAN LEZEN EN LUISTEREN

Leerkrachten hechten zichtbaar meer belang aan lezen dan aan luisteren. Ze spenderen er meer tijd aan en evalueren het vaker. Leerkrachten vinden volgens de deelnemers dat leerlingen al erg vaak moeten luisteren. Ze gaan ervan uit dat ze het zo ook wel zullen leren en vergeten dat luisteren ook doelgericht en expliciet moet aangeleerd worden.

Ook bij het aanleren van luistervaardigheid is creativiteit belangrijk. Zo kan er bijvoorbeeld gewerkt worden met een origami-dooos. De leerlingen moeten de doos openvouwen en het stappenplan noteren. Dan worden er twee groepen gemaakt. In de ene groep leest iemand het stappenplan voor en moet een andere leerling de instructies uitvoeren. In de tweede groep gebeurt dit door één persoon: zelf lezen en uitvoeren. Zo wordt het verschil tussen lezen en luisteren duidelijk en kan je ze vergelijken. Luisteren kan je ook combineren met kijken, waardoor luisteren beter aansluit bij de leefwereld van de kinderen. Ze groeien immers op in een beeldcultuur.

GEbruik VAN HANDBOEKEN

Leerkrachten vertrouwen erop dat de handboeken volledig conform de eindtermen en de leerplandoelen zijn. Soms worden leerkrachten in de school verplicht om een bepaald handboek te gebruiken. Helaas houdt men dan geen rekening met de specifieke noden van de leerlingen of de klasgroep.

Leerkrachten zouden in overleg moeten gaan met leerkrachten uit de andere leerjaren. Hierdoor kunnen zij afspraken maken rond didactiek en leerinhouden.

AANBEVELINGEN

- » **Luistervaardigheid moet meer intentioneel ingeoeffend worden. Een onderscheid maken tussen begrijpend lezen en begrijpend luisteren kan hierbij zeker helpen.**
- » **Bij de evaluatie van de taalvaardigheden moet meer aandacht gaan naar formatieve evaluatie. Het bespreken van de resultaten van toetsen met de leerlingen is een must.**
- » **Bij de keuze van de didactische werkvormen moeten leerkrachten meer rekening houden met de kenmerken van de klasgroep en de leerdoelen. Niet alleen 'zwakke' leerlingen hebben nood aan zorg, ook de 'sterke' leerlingen hebben ondersteuning nodig.**
- » **Er moet meer aandacht gaan naar het werken met strategieën en dit in alle leergebieden. De leerkracht expliciteert best de eigen gebruikte strategie en bespreekt die met de leerlingen.**
- » **Bij het leren structureren van teksten moet meer aandacht gaan naar het tekstniveau en dit met tekstinhouden van verschillende leergebieden. Deze vaardigheid moet systematisch aangeleerd worden.**

Schoolbeleid

In heel wat scholen toetsen leerkrachten in functie van de punten voor het rapport, wat ouders ook verwachten. Leerlingen hebben baat bij een evaluatiecultuur waarin toetsen besproken en geanalyseerd worden. Hierdoor kan men het leerproces optimaliseren en inzetten op leerstrategieën.

In sommige scholen is er een duidelijk evaluatiebeleid dat gedragen is door de leerkrachten en gekend door de ouders. In deze scholen gaan leerkrachten bewust en doordacht om met toetsen en evaluaties. Het schoolteam gebruikt ook de resultaten van netgebonden toetsen als inspiratiebron en vergelijkingspunt. De resultaten zetten schoolteams aan tot reflectie. Er wordt bijvoorbeeld nagedacht over de vraag waarom leerlingen een bepaalde fout maken. Die vraag levert nuttige informatie op voor het verdere onderwijsleerproces. In het lager onderwijs zouden alle leerkrachten moeten betrokken worden bij de optimalisatie van het evaluatiebeleid.

Heel wat onderzoeksdata worden ter beschikking gesteld van schoolteams. Helaas wenden de schoolteams deze informatie niet altijd ten volle aan om de onderwijskwaliteit te verhogen. Het ontbreekt de leerkrachten soms aan de nodige datageletterdheid om de vaststellingen om te zetten in acties. Ook het gebrek aan tijd en ondersteuning zorgt ervoor dat de resultaten onbenut blijven.

AANBEVELINGEN

- » **Het is belangrijk dat schoolteams een toets- en evaluatiebeleid uitwerken.**
- » **Schoolteams moeten aan de slag gaan met de resultaten van de netgebonden toetsen om hun onderwijskwaliteit te verhogen.**
- » **Scholen moeten investeren in het verbeteren van de datageletterdheid van de leerkrachten zodat zij onderzoeksresultaten kunnen aanwenden ter verbetering van de onderwijskwaliteit.**

Lerarenopleiding

De deelnemers pleiten ervoor om jonge leraren te leren breed evalueren en niet enkel te toetsen. De resultaten van toetsen moeten geanalyseerd en besproken worden. Het is echter moeilijk voor jonge leerkrachten om bijvoorbeeld een foutanalyse te maken. Er moet tijdens de opleiding meer aandacht gaan naar evaluatie en datageletterdheid.

Ook differentiëren is nog steeds problematisch bij jonge leraren. Ze weten bijvoorbeeld niet hoe ze 'sterkere' leerlingen kunnen uitdagen en leerlingen met leerachterstand kunnen ondersteunen. Jonge leraren moeten leren om doelgerichte keuzes te maken, zowel over de handboeken als over de didactiek.

AANBEVELINGEN

- » **Tijdens de lerarenopleiding moeten leerkrachten leren om breed te evalueren. Ze moeten ook vaardig worden in het analyseren van (onderzoeks)resultaten.**
- » **Lerarenopleiders moeten hun studenten leren hoe ze, naast het ondersteunen van 'zwakkere' leerlingen, ook 'sterke' leerlingen kunnen uitdagen.**

Pedagogische begeleiding

Leraren hebben het moeilijk met het inspelen op de noden van de 'sterke' leerlingen. Leraren beschikken nog over onvoldoende competenties om deze uitdaging aan te gaan. Extra begeleiding kan hierbij helpen. Nochtans organiseren de pedagogische begeleidingsdiensten vormingen over differentiatie. De implementatie ervan wordt echter vaak verhinderd door tijdsgebrek.

AANBEVELINGEN

- » Er is nood aan extra begeleiding voor leerkrachten zodat ze leren om ook 'sterke' leerlingen uit te dagen.

Nascholing

Nascholing mag niet beperkt blijven tot een eenmalige activiteit. Momenteel worden vormings sessies en studiedagen bovendien vaak door dezelfde deelnemers bijgewoond. Scholen moeten zich engageren zodat alle leerkrachten nascholingen volgen.

Ook langdurige nascholingstrajecten zijn zinvol. Zo zouden leerkrachten de kans moeten krijgen om een bijvoorbeeld hun lesopdracht te combineren met het volgen van een module in de lerarenopleiding of het avondonderwijs.

AANBEVELINGEN

- » Studiedagen en vormings sessies volgen is een must voor alle leerkrachten.
- » Leerkrachten moeten de kans krijgen om hun lesopdracht te combineren met het volgen van modules in de lerarenopleiding of in het avondonderwijs.

SAMENSTELLING

De brochure werd samengesteld door het team Curriculum van AHOVOKS.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Ann Verhaegen
Ministerie van Onderwijs en Vorming
Agentschap voor Hoger Onderwijs, Volwassenenonderwijs, Kwalificaties en Studietoelagen
Koning Albert II-laan 15
1210 Brussel

VORMGEVING

Agentschap voor Hoger Onderwijs, Volwassenenonderwijs, Kwalificaties en Studietoelagen

ONLINE

- » <http://www.peilingsonderzoek.be>
- » <http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/peilingen>

DEPOTNUMMER

D/2015/3241/334

UITGAVE

2015

AHOVOKS

AGENTSCHAP VOOR HOGER ONDERWIJS,
VOLWASSENENONDERWIJS, KWALIFICATIES
& STUDIETOELAGEN

Koning Albert II-laan 15
1201 BRUSSEL
www.ahovoks.be
www.onderwijs.vlaanderen.be